

ASR-I SAÂDET'TE KİMSESİZ ÇOCUKLARA YÖNELİK SOSYAL HİZMETLER

Dr. Yılmaz ÇELİK

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Konya İl Müdürlüğü

ÖZ

Hız. Peygamber'in yaşadığı, ashabını terbiye edip yetiştirdiği, İslamiyet'in tebliğ edildiği ve tam anlamıyla uygulandığı zaman dilimini ifade eden *Asr-ı Saâdet* terimi; mutluluk dönemi, insanların en bahtiyar oldukları çağ anlamlarına gelmektedir. *Sosyal hizmetler*, kişi, grup ve toplulukların yapı ve çevre koşullarından doğan ya da kendi denetimleri dışında kalan yoksulluk ve eşitsizliklerini gidermek; toplumun değişen koşullarından ortaya çıkan sorunları önlemek ve insan kaynaklarını geliştirmek; kişi, aile ve toplum refahını sağlamak amacıyla düzenlenen hizmet ve programları kapsayan bir alandır. Kimsesiz çocukların korunması ve desteklenmesi, özellikle Türkiye'de, sosyal hizmetlerin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Asr-ı Saâdet'te koruma ve bakıma muhtaç kimsesiz çocuklara yönelik önemli sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Asr-ı Saâdet'te, günümüzdeki koruyucu aile modeline benzer, ancak daha sağlam esaslara dayanan bir koruma ve bakım modeli uygulanmıştır. Günümüzdeki evlat edinme modeli ise Asr-ı Saâdet'in ilk yıllarında uygulanmış daha sonra Kur'an tarafından yasaklanmıştır. Bu çalışmada günümüz çocuk koruma ve bakım modellerinin, özellikle koruyucu aile modelinin Asr-ı Saâdet'teki karşılıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hız. Peygamber, Asr-ı Saâdet, Kimsesiz çocuk, Sosyal hizmet, Aile, Evlat edinme, Koruyucu aile.

ABSTRACT

Social Services for Orphans in al-Asr al-Saadah (Golden Age)

The concept of al-Asr al-Saadah (Golden Age) which refers a period in which Prophet Muhammad lived in and has trained his companions and Islam is issued and applied as a religion, means happiness period and an age which people lived in happiness. Social services is a field which includes programs about solving poverty and inequalities which appear in social groups in society, avoiding problems which occur in society because of variable social conditions and developing human resources. It is a field which includes services and programs, organized for ensuring welfare of individual, family and society. Protecting and supporting orphans is the basic activity of social services especially in Turkey. In al-Asr al-Saadah (Golden Age) for orphans who need care and protection there were many activities. There was a protection and maintenance model similar to model of foster family in modern times. However it was more stronger and based on more solid foundations. The model of adoption which is currently applied was also a model in early period of al-Asr al-Saadah (Golden Age) but it was forbidden by the Qur'an. In this study we will compare modern child protection and maintenance models with models of al-Asr al-Saadah (Golden Age), especially mo-

del of foster family.

Keywords: : Prophet Muhammad, al-Asr al-Saadah (Golden Age), Orphan, Social services, Family, Adoption, Foster family

GİRİŞ

Asr-ı Saâdet olarak tanımlanan Hz. Peygamber dönemi; adalet, yardımlaşma, dayanışma, merhamet, insan onuru, kimsesizleri himaye ve buna benzer kavramların kalıcı olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Günümüz tabiriyle *sosyal hizmet* uygulamaları her alanda yapılmış, toplumda dezavantajlı gruplar desteklenmiş, sosyal devletin yerine getirmesi gereken pek çok faaliyet uygulama sahasına konulmuştur.

Asr-ı Saâdet'te; başta engelliler olmak üzere toplumda kadın, kimsesiz çocuk ve yaşlı gibi dezavantajlı grupları oluşturan fertlere yönelik önemli sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Hz. Peygamber bu fert ve grupları söz ve uygulamaları ile desteklemiş, onlara yönelik önemli sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirmiş, bunun takibini yapmış ve bu anlamda güçlü bir sistem meydana getirmiştir. Özellikle kimsesiz çocukların korunması ve desteklenmesi konusu, Hz. Peygamber'in sosyal hizmet uygulamaları arasında önemli bir yere sahiptir.

I. KAVRAMLAR

Konunun daha iyi anlaşılması için bazı kavramların anlam ve çerçevesine göz atmak gerekmektedir.

1. Asr-ı Saâdet

Arapça asr (devir, zaman, çağ) ve saâdet (mutluluk, bahtiyarlık) kelimelelerinden meydana gelen Asr-ı Saâdet terimi "*mutluluk dönemi, insanların en bahtiyar oldukları çağ*" anlamına gelmektedir. Bu terim, insanlık için hidayet kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu, bütün insanlığa rahmet ve örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber'in yaşadığı, ashabını terbiye edip yetiştirdiği, İslamiyet'in tebliğ edildiği ve tam anlamıyla uygulandığı zaman dilimini ifade etmektedir.¹ Müslümanların en ideal zaman olarak kabul ettikleri, özlem duydukları ve saygıyla andıkları bu eşsiz devri, bilhassa Türkler saygı ve hayranlıklarının bir ifadesi olmak üzere "*Asr-ı Saâdet*" diye adlandırmışlardır. Genellikle Hz. Peygamber dönemi kastedilerek kullanılan Asr-ı Saâdet terimi, bazen Râşid Halifeler, *tâbiîn* ve *tebeû't-tâbiîn* devirleri için de kullanılmaktadır.² Bu çalışmada Asr-ı Saâdet terimi, Hz. Peygamber dönemi kastedilerek kullanılacaktır.

2. Sosyal Hizmetler

Sosyal hizmetler; kişi, grup ve toplulukların yapı ve çevre koşullarından doğan ya da kendi denetimleri dışında kalan yoksulluk ve eşitsizliklerini gidermek; toplumun değişen koşullarından ortaya çıkan sorunları önlemek ve insan kaynaklarını geliştirmek; kişi, aile ve toplum refahını sağlamak amacıyla düzenlenen hizmet ve programları kapsayan bir alandır. Bu alan, örneğin sosyal yardım hizmetleri, çocuk ve aile refahı hizmetleri, fiziksel ve ruhsal sakatlar için yapılan hizmetler, islah hizmetleri, sosyal sigortalar, aile planlaması, konut sorunları ve

¹ Akyüz, Vecdi, "Sunuş", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, Edt. Vecdi Akyüz, I-V, İstanbul, 1995, I, 69; Özyayın, Abdülkerim, "Asr-ı Saâdet", *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 501.

² Özyayın, "Asr-ı Saâdet", *DİA*, III, 501.

toplum kalkınması gibi hizmet ve programları kapsamaktadır.³ Sosyal hizmetlerin uygulama alanı çok geniştir: Aile ve çocuk bakım ve yardımı hizmetleri, evlenme konusunda danışmanlık, çocuk bakımevleri ve yuvaları, normal bir aile ilişkisi olmayan çocuklara hizmetler, evlat edinme, vasilik, koruyucu aile, gönüllü çalışmalar, yaşlılara bakım ve yardım, kronik hasta ve sakatlara bakım ve yardım, olağanüstü durumlar yardımı, yoksullara yardım, aşevleri, bedensel ve ruhsal sakatların bakım ve rehabilitasyon hizmetleri, evlenmemiş annelere yardım, göçmen ve sığınmışlara yardım, fuhuş yoluna sapmış ve ahlâksal bakımdan tehlikeye düşmüş kızların rehabilitasyonu, sosyal tıp hizmeti, ruhsal hijyen ya da psikiyatrik sosyal çalışma, okulda sosyal çalışma, askeri yerlerde sosyal çalışma, işletmelerde sosyal çalışma, meslek danışmanlığı ve iş bulmaya ilişkin sosyal çalışma, yargı alanında sosyal çalışma, konut yapımında sosyal çalışma, sosyal güvenliğin yönetim örgütlerinde sosyal çalışma, toplum kalkınması programlarında sosyal çalışma, suçlulara yardım vb.⁴

3. Çocuk

Resmî literatürde 18 yaşına kadar olan her birey çocuk olarak kabul edilmektedir. İslâm hukukunda doğumla başlayan ve ergenlik çağına kadar devam eden döneme *çocukluk*, bu dönemi yaşayan kimseye de *çocuk* denir. Çocukluk, doğumdan temyiz çağına ve temyizden ergenliğe kadar olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci dönemdeki çocuğa *gayri mümeyyiz*, temyiz çağındakine de *mümeyyiz* denir.⁵ Çocuk, toplumun geleceğidir. Çocukluk dönemi, zamanın şartlarına göre farklılaşan, değişken niteliktedir ve her çocuk için aynı olmayabilir. Bu nedenle çocukluk dönemini dezavantajlı olarak geçirmekte olan çocuklara destek olmak hem devletin hem de toplumun önemli bir sosyal hizmet görevidir.

4. Kimsesiz Çocuk

Kimsesiz çocuk; aileden mahrum, kendisine bakacak ve himaye edecek kimsesi olmayan çocuklardır. Bunun içine iki grup girer: Birincisi; yetim, ikincisi; sokağa terk edilmiş, buluntu çocuklar. Bu ikincisine İslâm hukukunda *lakît* denir.⁶ Bu kategorilerdeki çocukların hepsi sosyal hizmetler tabiriyle *korunmaya ve bakıma muhtaç çocuklardır*. Bu çerçevede; çocuk bakımevleri ve yuvaları, evlat edinme bu çalışmada kısaca, koruyucu aile ise daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

II. KİMSESİZ ÇOCUKLARA YÖNELİK SOSYAL HİZMETLER

1. Hz. Peygamber'in Çocuklara Verdiği Önem

Asr-ı Saâdet'te kimsesiz çocukların korunması ve desteklenmesine geçmeden önce, Hz. Peygamber'in genel anlamda çocuklara verdiği öneme kısaca değinmekte yarar vardır. Hz. Peygamber, çocukları iyi yetiştirmenin önemini her

³ Arıcı, Kadir, *Sosyal Güvenlik Dersleri*, Ankara, 1999, s. 147; Yolcuoğlu, İsmet Galip, *Sosyal Hizmetlere Giriş*, Ankara, 2012, s. 106; Ayrıca bkz. III' üncü Milli Sosyal Hizmetler Konferansı, 11-14 Aralık 1968, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın, No: 54*, s. 305, 364; Seyyar, Ali, *Sosyal Hizmetlerde Bakım Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, Ankara, 2007, s. 270.

⁴ Dilik, "Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler", *AÜSBF Dergisi*, Ankara, 1980, XXXV, 74-76; benzer bir kategorize için bkz. Seyyar, *Bakım Terimleri*, 271.

⁵ Aydın, M. Akif, "Çocuk-fıkıh", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, ss. 361-363, s. 361.

⁶ Bkz. Köse, Saffet, "Lakît", *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2003, ss. 68-69, s. 68; Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, İstanbul, 1998, s. 169.

fırsatta vurgulamış, toplumu bu konuda yönlendirmiştir. Vakıfların kurulmasının kaynağı olarak gösterilen meşhur hadisinde Hz. Peygamber; “*İnsan ölünce artık onun sevap kazanma imkanı bitmiş olur. Ancak geride sadaka-i câriye, insanların faydalandığı ilim ve bir de kendisine dua eden hayırlı bir evlat bırakanlar sevap almaya devam ederler*”⁷ demiş ve çocuk yetiştirme'nin önemine dikkat çekmiştir. Hadiste, hayırlı çocuğun; ebeveyninin uhrevî mükâfât kazanmasına sebep olacağı gibi, dünyada da faydalı işler yapan ve topluma yararı olan bir birey anlamına geleceği vurgulanmıştır. Hz. Peygamber, çocukların sosyal, psikolojik, ekonomik, eğitim ve sağlık alanındaki problemleriyle ilgilenmiş ve çözümler getirmiştir. Hz. Peygamber bunu yaparken cinsiyet, din ve yaş farkı gözetmemiştir. Hz. Peygamber, çocuklara şefkatle yaklaşmış, onlarla konuşurken çok nazik ve eğitici bir dil kullanmıştır.⁸ Bu konuda kaynaklarda oldukça fazla örnek bulunmaktadır.⁹

Asr-ı Saâdet'te çocuk alanında yapılan sosyal hizmetlerin en önemli kısmını, kimsesiz çocuklara yönelik uygulamalar oluşturmaktadır. Günümüzde bu çocuklara yönelik farklı koruma ve bakım modelleri uygulanmaktadır. Aşağıda bütün bu konular ele alınacaktır.

2. Hz. Peygamber'in Kimsesiz Çocukların Desteklenmesine Yönelik Ortaya Koyduğu Prensipler

Yukarıda da ifade edildiği gibi kimsesiz çocuk; aileden mahrum, kendisine bakacak ve himaye edecek kimsesi olmayan çocuklardır. Bunun içine iki grup girer: Birincisi; yetim, ikincisi; sokağa terk edilmiş, buluntu çocuklar yani lakit.¹⁰ Bu kategorilerdeki çocukların hepsi sosyal hizmetler tabiriyle *korunmaya ve bakıma muhtaç çocuklardır*.¹¹

Toplumlarda kimsesiz, korunmaya ve bakıma ihtiyacı olan çocuklar hep olmuştur. Kimsesiz çocukların ortaya çıkmasının birçok nedeni vardır. İnsanlık

⁷ Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc (Ö. 261/874), *Sahîh-i Müslim*, Nşr. Beytu'l-Efkâr, Riyad, 1998, Vasiyye, 14; Kettânî, Muhammed Abdülhay, et-*Terâtîbu'l-İdâriyye* (Hz.Peygamber'in Yönetimi), Çev. Ahmet Özel, I-II, İstanbul, 2003, II, 107; Yeniçeri, *Celal, İslâm'ın Dayanışma - Paylaşma Medeniyeti*, İstanbul, 2013, s. 557; Diğer bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle demektedir. “*Yedi çeşit hayır vardır ki, bunların sevabı kula öldükten sonra o kabrindeyken de yazılmaya devam eder: İlim öğreten, bir nehir açan, bir kuyu kazın, bir hurma ağacı diken, bir mescit yapan, bir Mushaf bırakan ya da ölümünden sonra kendisi için mağfiret dileyecek bir çocuk bırakan kimse.*” Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman (Ö. 807/1405), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Trc. Heyet, İstanbul, 2011, I, 455.

⁸ Buhârî'nin aktardığına göre Enes b. Mâlik, “*Ben, Rasûlullah'a 10 sene hizmet ettim. Bana (bir kere bile) öf demedi.*” Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (Ö. 255/869), *Sahîhu'l-Buhârî*, Nşr: Beytu'l-Efkâr, Riyad, 1998, Edeb, 39.

⁹ Örnekler için bkz. Heysemî, VII, 165; Buhârî, Edeb, 17, 18, Ezân, 66; Hz. Peygamber, bu nazik yaklaşımını gayrimüslim çocuklara da göstermiş, kendisine hizmet eden Yahudi çocuk hastalandığında onu ziyarete etmiş ve sohbet etmiştir. Buhârî, Merdâ, 1.

¹⁰ Bkz.Köse, Saffet, “Lakit”, *DİA*, XXXVII, 68; Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 169.

¹¹ 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanun1'da, “korunmaya muhtaç çocuk” kavramı şu şekilde tarif edilmiştir: “*Korunmaya muhtaç çocuk kavramı, beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsî güvenlikleri tehlikede olup 1. Ana veya babasız, ana ve babasız, 2. Ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan, 3. Ana ve babası veya her ikisi tarafından terk edilen, 4. Ana veya babası tarafından ihmal edilip fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuğu ifade eder.*”, Sosyal Hizmetler Kanunu, 2828/24.5.1983; Ünal, Vehbi, “Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile Hizmetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic* Vol. 10/6, 875-900, 2015, s. 881-882.

tarihi boyunca devletler, toplumlar ve hatta kabileler arası savaşlar eksik olmamış, bunun sonucunda on binlerce çocuk kimsesiz kalmıştır. Bunun dışında; ailede çocuğa karşı sevgi ve ilgi eksikliği, parçalanmış aile yapısı, aile içi şiddet, kalabalık aile yapısı, üvey anne-babaların varlığı ve bunların bir kısmının çocuğa olumsuz yaklaşımı, çocuk ihmal ve istismarı da çocukların kimsesiz kalmalarına ve korunmaya muhtaç hale gelmelerine neden olan etkenler arasında sayılmaktadır.¹²

Asr-ı Saâdet'te kimsesiz çocuklara yönelik sosyal hizmetlerin boyutunu daha iyi anlamak için, tarihî seyir içinde diğer toplumlarda kimsesiz çocuklara yönelik hizmetlere bakmakta fayda vardır. Bu çocuklara verilen hizmetler farklı toplumlarda değişik yöntemlerle olmuş ve bu yöntemler bir değişim sürecinden geçmiştir. İlk dönemlerde gönüllüler tarafından verilen hizmetler, bu alanda profesyonel bakıma ihtiyaç duyulması ile kurumsallaşmaya başlamıştır.

Mezopotamya'da yaşayan Sümerlerden, Moğolistan'da yaşayan Hunlara kadar pek çok uygarlığın kimsesiz çocuklara yönelik hizmetler verdiği görülmektedir. Eski çağlarda çocuğun kaderi annesinin kaderine sıkı sıkıya bağlıydı. Her ikisi de toplumda kölelerden biraz daha iyi durumda kabul ediliyorlardı. Ama bu, her ikisinin de mal gibi alınıp satılmalarını, dövülerek sakat bırakılmalarını, kurban edilmelerini önlemiyordu. Eski ve Orta çağlarda hatta XX. yüzyılın başlarına kadar Batı toplumlarında çocuklara olan yaklaşım bundan çok farklı değildi. ABD'de XX. yüzyıl başına kadar geçerli olan yasalara göre, çocuğa ana ve babasından başka kimse karışamazdı. Ana ve babaya karşı gelen çocuk, uslanıncaya kadar hapse atılabilirdi. 1880'de İngiltere parlamentosunda, kendi evlerinde ezilen, işkence gören, aç bırakılan ve sokağa atılan çocuklar konusu görüşülüp önlem alınması önerilmiş, ancak "aile içinde olup bitenler yalnız aileyi ilgilendirir" gerekçesiyle öneri geri çevrilmiştir. Maden ocaklarında ve dokuma fabrikalarında kıyasıya çalıştırılan küçük çocukların durumu gündeme geldiğinde de "ana ve babanın haklarına ters düşeceği" için bir önlem alınması uygun bulunmamıştır.¹³

Uluslararası hukukta genelde bütün çocuklara, özelde kimsesiz çocuklara yönelik ciddi sosyal hizmet uygulamaları çok geç tarihlerde başlamıştır. XV. yüzyılın sonlarında İspanyol filozof Vives, çocukların korunmasına ilişkin ilkelerden söz etmiştir. Bunlar hukuksal ilkelerden çok eğitim ilkeleri niteliğindedir. XVIII. yüzyılın sonlarında İsviçreli eğitimci Pestalozzi, fakir çocukların sefaleti ve eğitimsizlikleri sorununa değinmiş; çocukların aile içinde ana babaları tarafından, ana babası olmayan çocukların da koruyucu aileler tarafından eğitilmelerinin önemi üzerinde durmuştur. İngiltere'de korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik hizmetlerdeki gelişmeler I. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmıştır. Savaş yıllarından sonra korunmaya ihtiyacı olan çocuklar için verilen hizmetler düzensizdir. Bu çocukların sorumluluğu bölgesel ve merkezî hükümet bölümleri

¹² Bkz. Ünal, "Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile Hizmetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 882.

¹³ Geniş bilgi için bkz. Çelik, Cemil, "Çocuk Kavramı ve Medeni Hukuk Açısından Çocuk Haklarının Tarihi Gelişimi", *E-Akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 2005, 36, parç. 28-39, 43 (E.T. 20.08.2016).

arasında paylaşılmakta, gönüllü topluluklar da sorumluluğun bir kısmına katkıda bulunulmaktaydı. İngiliz Hükümeti, XVII. yüzyılda ortaya çıkan I. Elizabeth Yasası'nı 1930'da tekrar gözden geçirmiştir. Bu yasa; yetim, zarar görmüş veya psikolojik rahatsızlığı olan ailelerin çocukları ile aileleri tarafından bakılmak istenmeyen çocukları da kapsamaktaydı.¹⁴

Çocuğun korunması için en son ortaya çıkan fikir, çocuğun mümkün olduğunca kendi ailesi içinde bırakılmasıdır. XIX. yüzyılın sonuna kadar pek çok çocuk, ailelerinin fakirliği nedeniyle ve fakir bir ailenin çocuğu uygun bir şekilde yetiştiremeyeceği düşüncesiyle ailelerinden alınmıştır. Bir süre sonra modern psikoloji ve psiko-analiz bulgularına göre ve uyumsuz, zor çocuklarla mücadele eden çocuk mahkemeleri ile sosyal kuruluşların gözlemlerine dayanılarak, çocukların evlerinde anneleri ve kardeşleriyle birlikte bırakılması önerilmiştir. Bunun için aileye mali yardım yapılarak aile desteklenecektir. Daha sonra çocukların aile tarafından ihmal, istismar edilmesi, reddedilmesi, yetersiz sevgi veya ailenin çocuğu eğitmek için yetersiz oluşunun tehlike yaratmakta olduğu fikri gelişmeye başlamıştır. Bu sebeple, çocukların uygun koruyucu ailelere veya kurum bakımına yerleştirilmesi amacıyla çocuk refahı birimleri oluşturulmuştur.¹⁵ Bütün bu uygulamalar maalesef korunmaya muhtaç çocuklar için çözüm olmamış ve bugün dünyada milyonlarca çocuk aç, sefil ve her türlü tehlikeye açık durumda hayatını devam ettirmektedir.

Batı toplumlarının genelde çocuklara, özelde kimsesiz çocuklara yaklaşımı böyleyken Asr-ı Saâdet'te durum farklıdır. Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında, başta yetim olmak üzere kimsesiz çocukların desteklenmesine büyük önem verilmiş ve İslâm toplumunda hiçbir çocuk korumasız, başkalarının istismarına açık halde bırakılmamıştır. Aşağıda örnekler verilecektir.

Asr-ı Saâdet'te bu konudaki sosyal hizmet uygulamaları anlatılırken, kimsesiz çocuklar iki kategoride ele alınacaktır: Yetimler ve sokağa terk edilmiş çocuklar (lakît).

a. Yetimler

Kelime olarak *yalnız olmak*, *tek başına kalmak* anlamına gelen *yetim*, *ıstî-lâhî anlamda*, genel olarak buluş çağına ermeden babalarını kaybetmiş, kendileri için çalışıp kazananı olmayan küçük çocuklara denilir.¹⁶ Bu durum buluş çağı denilen ergenleşme dönemine kadar geçerlidir. Kişi ergenlik dönemini atlattıktan sonra artık yetim sayılmaz.¹⁷

¹⁴ Çifci, E. Gökçearslan, "Türkiye'de ve Dünyada Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklara Yönelik Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi", *Türkiye'de ve Dünyada Aile ve Toplum*, Yıl: 11 C. 5, S. 19, 2009, ss. 53-65, s. 57; Çelik, "Çocuk Kavramı ve Medeni Hukuk Açısından Çocuk Haklarının Tarihi Gelişimi", parç. 42-55.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Çifci, "Türkiye'de ve Dünyada Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklara Yönelik Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi", 55-57.

¹⁶ Râgıp el-İsfahânî, Ebû Kâsım Hüseyin b. Muhammed (Ö. 502), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*, Çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul, 2012, s. 1191; Ertuç, Hüseyin, "İslâm'da Yetimlerin Hukukî Statüsü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31, 2009, ss. 127-150, s. 129; Arı, "Yetim", *DİA*, XLIII, 501-503, İstanbul, 2013, 501; Karagöz, İsmail, "Toplumda İlgîye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru", *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, Ankara, 2013, ss. 77-95, s. 79.

¹⁷ Bkz. San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (Ö. 211/ 827), *el-Musannef*, Çev. Hüseyin Yıldız, I-XII, İstanbul, 2012, VII, 630; Heysemî, VII, 419.

Kur'ân'da yetimlerin hukukunu düzenleyen, onları himaye ve kişiliklerine saygıyı konu edinen 23 âyet vardır.¹⁸ Bu âyetlerde, yetimlerin korunup kollanması, mallarının israf edilmemesi, haksız yere yenilmemesi¹⁹ ve yetim haklarına gereken özenin gösterilmesi²⁰ emredilmektedir. Meselâ, Haşr, 59/7 ve Enfâl, 8/41 âyetlerinde ganîmet/fe'ın harcanacağı yerler arasında yetimler sayılmaktadır.²¹ Kur'ân, yetimin ve yetim malının korunmasını sağlam esaslara bağlamış, onları, para, mal ve şehvet hırsıyla dolu insan arzularının insafına terk etmemiştir.

Hz. Peygamber, yetime ve yetim malının korunmasına karşı son derece hassas davranmıştır. İki zayıftan biri olan yetimin –diğeri kadın- hakkından çok korktuğunu²² belirten Hz. Peygamber, yetime destek olmanın önemini her fırsatta dile getirmiştir.²³ İçinde yetim bulunup da ona orada güzel davranılan evi en hayırlı bir hâne, kötü davranılanı da en şerli hâne olarak niteleyen,²⁴ yetime merhametli olana, onunla tatlı ve yumuşak konuşana, kıyamet gününde Allah'ın azab etmeyeceğini²⁵ belirten Hz. Peygamber, yetime gösterilen olumlu veya olumsuz tavrın önemini vurgulamaktadır.²⁶

Hz. Peygamber, yetim malını yemenin büyük günahlardan olduğunu her fırsatta ifade etmiş ve bu konuda hem ashâbını hem de uzaklardaki Müslümanları, valileri aracılığıyla uyarmıştır.²⁷ Hz. Peygamber'in, Mescid-i Nebevî'yi yaptırma karar verdiğinde, iki yetime ait olan arsanın bedelini, onların ısrarla istememelerine rağmen ödeyerek satın alması ve Mescid'in yapımına öylece başlaması, O'nun (sav), bu konudaki hassasiyetinin açık bir göstergesidir.²⁸

Asr-ı Saâdet'te, yetim çocukların desteklenmesi kimi zaman çocuğun yakınları tarafından kimi zaman da devletin görevlendirdiği aileler tarafından yapılmaktaydı. Hz. Peygamber, yetimin bakımını devletin üstlenmesi gerektiğini şu tarihî sözleriyle belirtmiştir: “*Bir kimse arkasında zorda olan çoluk çocuk bırakırsa, onlara bakmak bize aittir. Kim arkasında mal bırakırsa varislerine aittir.*”²⁹

¹⁸ Mesela bkz. Bakara, 2/83, 177, 215, 220; Nisâ, 4/2-10, 36, 127; En'âm, 6/15, 28; Enfâl, 8/41; İsrâ, 17/34; Kehf, 18/82; Haşr, 59/7; İnsân, 76/8; Fecr, 89/17; Beled, 90/14, 15; Duhâ, 93/9; Mâûn, 107/2.

¹⁹ Nisâ, 4/2.

²⁰ Nisâ, 4/6.

²¹ Hasan, İ. Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 178.

²² İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (Ö. 273/886), *Sünen*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-VI, Beyrut, 1998, Edeb, 6,10.

²³ “*Her kim Müslüman anne ve babadan yoksun kalmış bir Yetimi, kendisine ihtiyaç kalmayınca kadar yemeğine ve içeceğine ortak ederse o kişiye Cennet vâcib olur.*” Heysemî, VII, 364-365.

²⁴ İbn Mâce, Edep, 6.

²⁵ Heysemî, V, 184.

²⁶ Hz. Peygamber, bir yetimle hurma salkımı konusunda davalışan Ebû Lübâbe'nin lehinde karar vermiş, ancak Ebû Lübâbe'ye hurma salkımını yetime vermesi konusunda ricada bulunmuştu. Ebû Lübâbe'nin bunu kabul etmemesi üzerine başka bir sahâbi, hurma salkımını Ebû Lübâbe'den satın alarak yetime vermişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber İbnü'd- Dahdân adındaki bu Sahâbîyi Cennetle müjdelemiştir. Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, V, 478-479.

²⁷ Nitekim Yemen halkına Amr b. Hazm ile gönderdiği, farzlar, sünnetler ve diyetleri anlatan mektubunda Hz. Peygamber, yetim malını yemeyi büyük günahlardan saymaktadır. Heysemî, V, 43-45; Hz. Peygamber, yetim malını yemeyi bazı hadislerinde dokuz bazılarında ise yedi büyük günah arasında saymıştır. Bkz. Buhârî, Vesâyâ, 24; Heysemî, I, 123, 273.

²⁸ Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmet b.Yahyâ b. Câbir (Ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, Çev. Mustafa Fayda, İstanbul, 2013, s. 5.

²⁹ Belâzurî, *Fütûh'l-Büldân*, 524.

Hız. Peygamber'in bu sözü, bugün koruyucu aile uygulamasına kaynaklık edecek önemli bir sözdür.³⁰

Yukarıda, Kur'ân'da yetimlere yönelik mâlî desteğe kısaca değinmiştik. Hız. Peygamber, Kur'ân'daki hükme göre ganîmet³¹ ve fey'leri³² beşe ayırmış, bunun ilk dört payını savaşçılara, beşinci payını da (humus) Allah'a ve Rasûlü'ne (Bu pay Hız. Peygamber'in akrabalarına aitti), yetimlere, miskinlere, ibnû's-sebîle yani Müslümanların yurdunda misafir durumda olan fakir yolcuya tahsis etmiştir.³³ Hız. Peygamber devrinden sonra mallar çoğalınca humus'un da 1/5'i yetimlere, miskinlere ve yolculara ayrılmıştır. Bu dönemde fakirler, bir gelire sahip olmayan yetimler, dul kadınlar vs.'ye beytûlmâlden maaş bağlanmıştır.³⁴ İslâm hukukçularından bir kısmı, Hız. Peygamber'in uygulamalarına dayanarak, sahibi bilinmeyen buluntu malların ve bir de mirasçısı olmayan kişilere ait mirasın sarf yerleri arasında, kimsesiz yoksulları olduğu gibi, sokağa bırakılan sahipleri belirsiz çocukları da göstermektedirler.³⁵ Meselâ, Bakûm er-Rûmî'nin mirası, vefat ettiğinde mirasçısı olmadığı için fakir ve yetim olan Süheyl b. Amr el-Ensârî'ye verilmiştir.³⁶

Hız. Peygamber, yetimlere, tüzel kişilik olan devletin himayesinin gerekliliğini belirtirken, aynı zamanda özel şahısların da yetimleri himaye etmesini teşvik etmiş, bunun sonucunda Müslümanlar, yetimleri himaye konusunda adeta yarışmışlardır. Aşağıda bu konuda pek çok örnek verilecektir. Hatta bu konuda Hız. Peygamber, yetimlerin akrabalarından kimlerin himayesine verileceği konusunda sahâbîler arasındaki tartışmalara çözüm getirmiş ve çocuğun yüksek yararına alternatifler sunmuştur.³⁷

b. Sokağa Terk Edilmiş Çocuklar

Kimsesiz çocukların ikinci kısmı sokağa terkedilen bebek veya çocuklardır. Bunlara İslâm hukukunda "*lakî*" denir. Sözlükte *bulmak*, *bir şeyi yerden almak* anlamındaki *lakt* kökünden türeyen ve *bulunan şey* anlamına gelen *lakî*, fıkıhta; *terkedilmiş ya da kaybolmuş olup başkası tarafından bulunan ve anne babası da bilinmeyen çocuk* demektir. Terkedilmiş ya da kaybolmuş çocuğu bula-

³⁰ Ebû Ubeyd'in aktardığı başka bir rivâyet "*Kim ki, ölür de bir mal bırakırsa, o mal varislere aittir. Kim de bir "kell" bırakırsa, o külfet de Allaha ve Rasûlüne aittir.*" Kell kelimesinin anlamı için Ebû Ubeyd şu yorumu yapmaktadır: "*Kell kelimesinin anlamı benim görüşüme göre her çeşit aile ağırlığıdır ki çocuklar da buna dahildir.*" Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (Ö.224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, Çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul, 1981, s. 263, 269; başka bir rivâyette; "*kim borç ve bakıma muhtaç çocuklar bırakarak ölürse bana haber verin, ben onların velisiyim*" şeklinde geçmektedir. Bu ve benzer rivayetler için bkz. Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, VIII, 362-364.

³¹ Enfal 8/41.

³² Haşr 59/7.

³³ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 32; Subhi Sâlih, *İslâm Kurumları*, Çev. İbrahim Sarmış, Ankara, 1999, s. 220.

³⁴ Bkz. Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, (Ö.182/798) *Kitâbu'l-Harâc*, Çev. Ali Özok, İstanbul, 1973, 51; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev. Sâlih Tuğ, I-II, İstanbul, 1991, II, 914; Bakır, *Hız. Ali Dönemi*, 238-239.

³⁵ Bkz. Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 451.

³⁶ Efendioğlu, Mehmet, *Arap Olmayan Sahâbîler*, İstanbul, 2011, s. 270-71; Yetimlerin mali kaynakları hakkında bkz. Ertuğ, "İslâm'da Yetimlerin Hukukî Statüsü", 141-144.

³⁷ Bunlardan birinde Hız. Peygamber, Uhud Savaşında şehid olan amcası Hamza'nın yetim kızını himaye etmek konusunda adeta yarışan tarafların tartışmayı büyütme üzerine, yetim kızın teyzesinin himayesinde kalmasının daha uygun olacağına karar vererek tartışmaya son noktayı koymuştur. Heysemî, VII, 597-598.

na mültakıt, bulma işlemine de iltikat denilir. İslâm hukukçuları *lakîṭ terkedile-rek kaybolmuş çocuk, himaye edeni bulunmayan kaybolmuş çocuk, ebeveyni veya köleliği bilinmeyen küçük çocuk, ailesinin fakirlik korkusuyla yahut zina suçlamasından kurtulmak için terk ettiği canlı çocuk, nesebi ve köleliği bilinmeyen, yolda bırakılmış veya kaybolmuş gayri mümeyyiz küçük* şeklinde farklı ifadelerle tanımlamaktadırlar.³⁸ Bu tanımlar lakîṭ yani kimsesiz çocuğun korunması konusuna İslâm hukukunda ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Farklı nedenlerle ebeveyni tarafından terk edilmiş veya kaybolmuş çocukların mümkünse ebeveyninin bulunması, aksi durumda güvenli bir şekilde onların himaye altına alınıp topluma kazandırılması son derece önemlidir. Bu konunun İslâm hukukunda ciddi şekilde ele alınarak hukukî bir kimlik kazandırılması ve bu kimseleri korumaya yönelik bir dizi kuralın geliştirilmesi, Hz. Peygamber'in konuya önem vererek gerçekleştirdiği uygulamaların birer ürünüdür.

Hz. Peygamber'in uygulamalarının esas alındığı İslâm hukukuna göre, hiçbir çocuk hamisiz bırakılamaz. Buna câmi avlusunda veya yol kenarında bulunmuş nesebi bilinmeyen çocuklar da dahildir. Nitekim her hangi bir çocuğu bulan kimsenin, eğer çocuk, başkasının görme ihtimali olmadığı için helak olacak ise onu alması farzdır. Almadığı takdirde sorumlu olur. Çocuğu bulan kişi bakmak istemediği takdirde, bu çocuğa bakacak birisini bulmak devlet başkanının veya o bölgenin mülki âmirinin görevidir. Yani devlet kimsesi olmayan bu tarzdaki çocuklara bakmakla yükümlüdür.³⁹ Ayrıca, İslâm hukukunda lakîṭ her ne sebeple olursa olsun, hatta zina sonucu olarak dünyaya gelse bile suçlu görülmemiştir. Çünkü bu yolu kendisi tercih etmemiştir. Nitekim Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber, “*Veled-i zinanın, anne babasından dolayı hiçbir günahı yoktur.*” buyurmuş sonra “*Hiçbir günahkar diğerinin günahını çekmez.*”⁴⁰ âyetini okumuştur.⁴¹ İslâm'ın, evlenmeyi kolaylaştırıp özendirme, boşanmaya sadece ceviz vermesi ve gayri meşru birleşmelere ağır cezalar tertip etmesi İslâm toplumunda evlilik dışı çocukların sayısını oldukça azaltmıştır.⁴²

Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu bu ilkeler, sonraki dönemlerde de, kimsesiz çocuklar için bakım ve koruma önlemleri alınmasını ve bu konuda önemli sosyal hizmet uygulamalarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in; “*Devlet başkanı, velisi olmayanın velisidir*”⁴³ prensibi, sonraki İslâm devletlerinde esas alınmış ve uygulanmıştır. Bunun tarihteki örnekleri oldukça fazladır.⁴⁴

³⁸ Köse, Saffet, “Lakîṭ”, *DİA*, XXXVII, 68; ayrıca bkz. Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 169.

³⁹ Köse, Murtaza, “Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi”, *AÜİF Dergisi*, S. 15, ss. 267-306, Erzurum, 2001, s. 297.

⁴⁰ Zümer, 39/7.

⁴¹ Heysemî, XI, 60.

⁴² Aydın, “Evlat Edinme”, *DİA*, XI, 528.

⁴³ Heysemî, VII, 488-490.

⁴⁴ Hz. Ömer, kendisine buluntu bir çocuğu (lakîṭ) getiren adama “*Bu hürdür, velâyeti senin nafakası ise bizim sorumluluğumuzda beytül-mâl'dan karşılanacaktır*” demiştir. Abdürrezzâk San'ânî, *Mu-sannef*, VII, 611, 614; Heysemî, VII, 157-158; *Muvattâ*'da geçen rivâyet şöyledir: Hz. Ömer, kendisine sokağa atılmış bir çocuk getiren adama “*çocuk hürdür, onun mirası sana aittir. Bakımı da devlete aittir.*” demiştir. Mâlik b. Enes (Ö. 179/795), *el-Muvattâ*; Thk. Muhammed Fuâd Abdül-bâkî, I-II, Beyrut, 1985, Akdiyye, 19.

3. Asr-ı Saâdet'te Kimsesiz Çocuklara Yönelik Uygulanan Koruma ve Bakım Modelleri

Bu çalışmanın en önemli amaçlarından biri; Asr-ı Saâdet'te kimsesiz çocuklara yönelik destekleyici uygulamaların, günümüzde sosyal hizmetler kapsamında uygulanan koruyucu aile modelinin temelini oluşturabilecek özellikleri taşıdığını göstermektir. Bu nedenle konu ele alınırken, günümüzde Türkiye'de kimsesiz çocuklara uygulanan koruma ve bakım modelleri hakkında bilgi verilerek, Asr-ı Saâdet'teki uygulamalarla benzerlik ve farklılıklara dikkat çekilecektir.

Türkiye'de halen yürürlükte olan dört çeşit koruma ve bakım modeli vardır. Bunlar; kurum bakımı, kendi ailesi yanında bakım modeli, koruyucu aile modeli ve evlat edinme modeli. Kurum bakımının Asr-ı Saâdet'te karşılığı -şimdiye kadar elde edilen bilgiler ışığında- görünmemektedir. Çocuğun kendi ailesi yanında desteklenmesi modeline gelince: Bunun temelinde, maddi imkansızlıklar dolayısıyla dağılan aileler yatmaktadır. Günümüzdeki uygulamada; bir süre sonra anne veya babadan birinin düzenli bir hayat kurması fakat sadece maddi imkansızlık nedeniyle çocuğa bakamamasına yönelik olarak devlet, maddi destek sağlayarak çocuğu ailesine teslim etmektedir. Asr-ı Saâdet'te ise; maddi imkansızlık içinde olan aileler hem zekât, sadaka, fitre vb. sosyal yardımlaşma araçları ile hem de beytûlmaldan desteklendikleri için böyle bir problemle karşılaşılmamaktaydı. Dolayısıyla Asr-ı Saâdet'te bu bakım modeline gerek duyulmamıştır. Evlat edinme İslâm öncesi Arap toplumundaki şekliyle hicretten sonra birkaç yıl uygulanmış, bir süre sonra Kur'ân'ın emriyle⁴⁵ yürürlükten kaldırılmıştır. Asr-ı Saâdet'te daimî karşılığı olan tek bakım modeli koruyucu aile modelidir. Aşağıda Asr-ı Saâdet'te kısa süreli olarak uygulama alanı bulan evlat edinme ile evlat edinmenin yasaklanmasıyla sürekli olarak uygulanan koruyucu aile modelleri ve bunların İslâm'ın ilk dönemindeki karşılıkları ele alınacaktır.

a. Evlat Edinme

Arapça'da evlat edinme karşılığında kullanılan *tebennî*, oğul anlamındaki ibn kelimesinden türemiş olup *oğul edinme* demektir.⁴⁶ Nesebi belli olmasın başkasına ait bir çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etme anlamındaki evlat edinme geçmişte ve günümüzde rastlanan sosyal ve hukukî bir vakiydir. Evlat edinme kurumunun var olduğu hemen bütün toplumlarda görüldüğü gibi eski Arap toplumunda da sadece erkek çocuklar evlat edinildiğinden bu vakia *tebennî* kelimesiyle ifade edilmiştir. Kız çocuklarının evlat edinilmesi sonraki dönemlerde görülmüştür.⁴⁷ Evlat edinme müessesesi, çocukları olmayan eşlerle evli olmayan kişilerin, aile kurmak ve çocuk sahibi olma istek ve özlemlerini gerçekleştirmelerine hizmet eden, ayrıca aile yuvasından yoksun olan çocukların korunmasını amaçlayan bir kurumdur.⁴⁸ Evlat edinme veya diğer adıyla *tebennî*, bir câhiliye âdeti idi. Evlat edinilen, evlat edinenin oğlu sayılır, onun adıyla anılır,⁴⁹ aileden biri kabul edilir, mirastan pay alırdı.

⁴⁵ Ahzâb, 33/4-5.

⁴⁶ Bkz. İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem el-Misrî (Ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Nşr. Ahmed Fâris eş-Şidyâk, I-XV, Beyrut, 1882, XIV, 89-90.

⁴⁷ Aydın, "Evlât Edinme", *DİA*, XI, 527.

⁴⁸ Köse, "Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme", 268.

⁴⁹ Mesela, Mikdâd b. Amr el-Kudâî: Hz. Peygamber'in dayısının oğlu Esved b. Abdiyagûs el-Kureşî'nin →

Asr-ı Saâdet'te bir süre devam eden evlatlık kurumu Medine döneminde nâzil olan “*Evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır*”⁵⁰ meâlindeki âyetle kaldırılmıştır. Hemen sonrasındaki “*Onları (evlat edindiklerinizi) babalarına nisbet ederek çağırın*”⁵¹ meâlindeki âyette de evlatlıkların asıl babalarına nisbet edilmesi emredilmiştir.

İslâm hukukuna göre, evlatlığın nesebi evlat edinene bağlanmamakta, aralarında mahremiyet meydana gelmemekte ve mirasçılık ilişkisi doğmamaktadır.⁵² Çünkü Kur’ân-ı Kerim, başkalarına ait, yani anne ve babası belli olan çocukların, onlarla en ufak nesep münasebeti bulunmayan kimselerin öz evlat gibi telakki edilmesinin câiz ve mantıkî olmadığını beyan etmektedir. Ayrıca Kur’ân evlatlık müessesesinin kabul edilmesindeki asıl maksadı da göz ardı etmeden; kimsesiz, yetim kalan çocukların bakımı ve gözetimi, bunların topluma kazandırılması ve faydalı birer kişi haline getirilmesi konusunun üzerinde de ısrarla durmaktadır.⁵³

Günümüzde Anadolu’da evlatlık müessesesi, bazen hukukî herhangi bir altyapıya kavuşturulmadan fiilî olarak devam etmektedir. Ancak maalesef, Hukukî altyapısı oluşturulmayan evlat edinme uygulamaları çok defa sû-i istimalle ve onur kırıcı durumlara neden olabilmektedir. Evlat edinme bazen çocuğun bakım ve koruması amacını taşımaktan çok eve yardımcı, hizmetçi bulma tarzına dönüşebilmektedir. Hatta öğretmen olarak görev yaptığım bir ilçede, okulumuzda evlat edinilmiş bir çocuk hakkında *besleme* gibi incitici yakıştırmalarda bulunulmaktaydı. İlçede *besleme* kelimesi evlat edinilmiş çocuklar için yaygın olarak kullanılan bir ifadeydi. İyi niyetle yapılan evlat edinme uygulamaları hukukî altyapıya sahip olmadığından istenmeyen birçok olaya neden olabilmektedir. Bu nedenle evlat edinme hakkındaki kanun ve yönetmelik ve diğer mevzuatının, toplumun inanç esasları da göz önüne alınarak hazırlanması ve daha pratik hale getirilmesi gerekmektedir kanaatindeyiz.

Evlat edinmenin Kur’ân’ın emriyle yasaklanmasından sonra koruyucu aile modeli, kimsesiz çocukların korunması ve bakımında en temel ve sürekli model haline gelmiş ve günümüze kadar devam etmiştir.

b. Koruyucu Aile

Koruyucu ailenin tanımına geçmeden önce, ailenin toplum, fert ve özellikle çocuk açısından önemine değinmekte yarar vardır. Aile, toplumun çekirdeği ve en küçük modelidir. Çocuğun bakım ve hizmetlerinde en önemli ve güvenli kurum aile kurumudur. Bu yönüyle ailenin yerini dolduracak başka bir kurum yoktur. İnsanlığın geleceği ve sağlıklı bir toplumsal yapının oluşması için çocukların aile ortamı içerisinde yetiştirilmesi önemlidir. Çeşitli nedenlerle kendi ailesinden mahrum kalması durumunda başka bir aile ortamından destek alması çocuğun fiziksel, psikolojik ve ruh sağlığı açısından önemlidir. Bu da ancak koruyucu aile modelini uygulamakla mümkündür.

→ →

evlatlığı (tebennî) olduğu için Mikdâd b. Esved denmiştir. Şulul, Kasım, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul, 2011, s. 919, 2808 nolu dipnot.

⁵⁰ Ahzâb, 33/4.

⁵¹ Ahzâb, 33/5.

⁵² Şulul, *Kronoloji*, 667; Ayrıca bkz. Köse, “Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme”, 269.

⁵³ Köse, “Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme”, 268-269; Aydın, “Aile”, *DA*, II, 200.

Koruyucu aile, birbirine yakın farklı cümlelerle tanımlanmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Koruyucu Aile Yönetmeliğine göre koruyucu aile şu şekilde tarif edilmektedir: “Belirlenen sürede, il veya ilçe müdürlükleri denetiminde, ödeme karşılığı ya da karşılıksız olarak çocuğun bakımını ve yetiştirilmesini üstlenen, aile ortamında yaşamını sağlayan, tercihen belirtilen eğitimlerden en az birini almış aileye denir.”⁵⁴ Koruyucu ailenin en kapsamlı tanımlardan birisi şudur: “Öz ailesi tarafından bakılamayacak durumda olan ya da öz ailesi yanında kalması bedensel, ruhsal ve sosyal gelişimi bakımından sakıncalı olduğu kabul edilen, evlatlık verilmesinin olanaklı olmadığı ya da uygun görülmediği durumlarda, evlerinde kalacağı, öz ana babasının yerini alabilecek, ona her bakımdan sürekli ya da geçici, gönüllü ya da ücretli bakım ve eğitim sağlayabilecek aile” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵

Çocuklarda korunmaya muhtaçlık olgusunun ve bunun sonucunda da koruyucu ailenin ortaya çıkışının makro ve mikro nedenleri vardır. Dünyada meydana gelen savaşlar, göçler, afetler vb. durumlar makro nedenlerdir. Anne ve baba yoksunluğu, parçalanmış aile yapısı, üvey anne-babanın olumsuz etkisi, aile içi şiddet, kalabalık aile yapısı, çocuk ihmal ve istismarı, sorunlu anne ve babalar, ailede çocuğa karşı sevgi ve ilgi eksikliği de mikro nedenleri oluşturmaktadır.⁵⁶ Bütün bu olaylar sonucunda milyonlarca çocuk koruma ve bakıma muhtaç hale gelmekte ve bu çocuklara yönelik sosyal hizmetlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Tarihî seyir içerisinde, farklı dönemlerde ve toplumlarda, korunmaya ihtiyacı olan çocuklara verilen hizmetlerin üç aşamada gelişim gösterdiği söylenebilir. Bu aşamaların birincisi, korunmaya ihtiyacı olan çocukların büyük gruplar halinde bakımı; ikincisi, büyük grup bakımının zararlarının anlaşılması üzerine daha küçük grup bakımı hizmetinin gelişimi ve koruyucu aile hizmetlerinin uygulanması; üçüncüsü, çocuğun öz ailesinde bakımının sağlanmasına yönelik destekleyici çalışmaların yapılması ve en kötü ailenin en iyi kurumdan daha iyi hizmet vereceğine ilişkin bakış açısının gelişmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Görüldüğü gibi gelinen son noktada, çocuğun aile yanında korunması ve bakımının, çocuk açısından en verimli yöntem olduğu sonucuna varılmıştır.

Koruyucu aile, pek çok açıdan travmaya uğramış olan çocuğun rehabilite edilmesi açısından önemli işlevler görmektedir. Ancak bunun gerçekleşmesi için devlet tarafından sağlıklı bir denetimin yapılması gerekmektedir.

Asr-ı Saâdet'te evlatlık müessesesinin yerine ikame edilen koruyucu aile sistemi, Kur'ân ve sünnetin tayin ettiği ilkeler içerisinde uygulamaya konulmuştur. Kur'ân'da yetimler hakkındaki âyetler aynı zamanda koruyucu aile uygulamasının esaslarının da önemli bir bölümünü belirlemektedir. Asr-ı Saâdet'te koruyucu ailenin uygulama alanı, diğer bir koruma modeli olan evlatlık müessesesinin Kur'ân tarafından yasaklanmasıyla⁵⁸ daha da genişlemiştir. Koruyucu

⁵⁴ Koruyucu Aile Yönetmeliği, 14 Aralık 2012 tarih ve 28497 sayılı *Resmî Gazete*.

⁵⁵ Ünal, “Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile”, 882.

⁵⁶ Ünal, “Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile”, 883.

⁵⁷ Çifci, “Türkiye’de ve Dünyada Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklara Yönelik Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi”, 54.

⁵⁸ Bkz. Ahzâb, 33/4, 5, 40.

aile, himayesine aldığı kimsenin bakım yükümlülüğünü üstlenmektedir. Çoğu zaman bu himaye Allah rızası için yerine getirilmekte ve karşılığında bir şey istenmemektedir.

Hz. Peygamber, devletin bütün dezavantajlı grupların koruyucusu olduğunu şu sözlerle vurgulamıştır: “*Allah ve Rasûlû, velisi olmayanın velisidir.*”⁵⁹ Devletin, bakım ve korunmasından sorumlu olduğu bu dezavantajlı gruplar içerisinde yetimin önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber’in daha önce de aktardığımız şu tarihi sözü, yetimin bakımını devletin üstlenmesi gerektiğini açıkça vurgulamaktadır: “*Bir kimse arkasında zorda olan çoluk çocuk bırakırsa, onlara bakmak bize aittir. Kim arkasında mal bırakırsa varislerine aittir.*”⁶⁰ Ebû Ubeyd’in aktardığı başka bir rivâyet “*Kim ki, ölür de bir mal bırakırsa, o mal varislere aittir. Kim de bir “kell” bırakırsa, o külfet de Allaha ve Rasûlüne aittir.*”⁶¹ *Kell* kelimesinin anlamı için çocukların da dahil olduğu *her çeşit aile ağırlığı* olduğu daha önce belirtilmişti.⁶² Hz. Peygamber’in bu sözü, bugün koruyucu aile uygulamasına kaynaklık edecek özelliktedir.

Hz. Peygamber, yetimi himaye yani koruyucu aile olmanın önemini hatırlatmanın yanında, koruyucu ailenin koruma ve bakım altındaki çocuğa yaklaşımı konusunda önemli uyarılarda bulunmuştur. Hz. Peygamber’in, yetime sahip çıkmanın, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamanın uhrevî faziletini anlatan hadisleri yukarıda aktarıldığı için burada tekrarlanmayacaktır. Hz. Peygamber’in bu konudaki sözlü ve uygulamalı bütün uyarıları, koruyucu aile müessesesinin sağlıklı işlemesi için olmazsa olmaz köşe taşlarıdır. Hz. Peygamber; Müslümanların evleri arasında en iyisinin, içinde kendisine iyi davranılan yetim bulunan ev olduğunu; en kötüsünün de, içinde yetim bulunup da kendisine kötü davranılan ev olduğunu⁶³ yetime merhametli olana, onunla tatlı ve yumuşak konuşana, kıyamet gününde Allah’ın azab etmeyeceğini⁶⁴ belirten sözleriyle, koruyucu ailenin dikkat etmesi gereken prensiplerden bazılarını ortaya koymuştur.

Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in uyarıları öyle etkili olmuştur ki, Müslümanlar artık himayesini üstlendiği çocukların malları konusunda fazlasıyla hassas davranmaya başlamışlardı. Bu konuda meydana gelen bir olay, Asr-ı Saâde’te kimsesizlerin himayesini üstlenen koruyucu ailelerin hassasiyetinin boyutlarını göstermektedir: “*Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar*”⁶⁵ ve “*Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın*”⁶⁶ âyetlerinin nâzil olması üzerine Müslümanlar yetimlerin mallarından el çektiler. Onların mallarını yemek bir tarafa, yetimlerin mallarının kendi mallarına karışmamasına dikkat etmeye başladılar. Öyle ki, yetimin önünden artan yemeği yemekten bile çekiniyorlardı. Evlerinde yetim bu-

⁵⁹ Abdürrezzâk San’ânî, *Musannef*, IX, 38.

⁶⁰ Belâzurî, *Fütûh’l-Büldân*, 524.

⁶¹ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 243, 269.

⁶² Bkz. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 269; Abdürrezzâk San’ânî, *Musannef*, VIII, 362; başka bir rivâyette “*kim borç ve bakıma muhtaç çocuklar bırakarak ölürse bana haber verin, ben onların velisiyim.*” şeklinde geçer. Tümünü için bkz. Abdürrezzâk San’ânî, *Musannef*, VIII, 362-364.

⁶³ İbn Mâce, *Edebe*, 6.

⁶⁴ Heysemî, V, 184.

⁶⁵ Nisâ, 4/10.

⁶⁶ En’âm, 7/152.

lunanlar onun yiyeceğini ve içeceğini ayırdılar. Onlara ayrı bir ev tahsis ettiler. Ortaya çıkan fiilî durum, mallarını çalıştırmaktan aciz olan yetimlerin de aleyhine olduğu gibi yetim hâmlerine de güç geliyordu. Hatta Abdullah b. Revâha Hz. Peygamber'e gelerek şunları söyledi: "*Yâ Rasûlallah, hepimiz yetimleri oturtacak ayrı bir eve, onlara ayrı yiyecek ve içecek verecek güce sahip değiliz.*" İşte bu yanlış anlamayı bertaraf edip konuya açıklık getirmek maksadıyla şu âyet-i kerîme nâzil oldu: "*Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir.*"⁶⁷ Bu âyete göre önemli olan, yetimi güzel yetiştirmek, onun malını da kendi yararına ıslah edip geliştirmektir. Aleyhlerine olmamak şartıyla yetimlerle beraber oturmakta, onların mallarını kendi mallarına katıp beraber çalıştırmakta bir sakınca yoktur. Ancak elde edilen gelirden masraf çıktıktan sonra paylarına düşeni onlara vermek veya onların hesabına kaydetmek gerekir.⁶⁸

Hız. Peygamber, yetimin malının zekât karşısında erimemesi için koruyucu aile tarafından ticarete işletilmesini istemiştir.⁶⁹ Ancak bu ticaretin meşru olmayan bir yolla olmaması gerekmektedir. Nitekim yetim malı ile şarap ticaretini yasaklamış ve bu amaçla alınan şarabı döktürmüştür.⁷⁰ Hz. Peygamber'in vefatından sonra da yetim malının koruma altına alınması konusunda önemli tedbirler alınmıştır.⁷¹

Asr-ı Saâdet'te, koruyucu aile uygulamaları konusunda pek çok örnek vardır. Bu örneklerle geçmeden önce, koruyucu aile ve himaye edilen çocuk arasında ileri yaşlarda meydana gelen mahremiyet konusunda Hz. Peygamber'in uyarılarına kısaca değinmek gerekmektedir. "*Kan bağıının haram kıldığı şeyleri süt bağı da haram kılar*"⁷² hadisinde belirtildiği gibi, koruyucu aile ile himaye edilen çocuk arasındaki mahremiyet konusu süt emme yoluyla giderilebilir. Ancak süt emmenin, mahremiyeti gidermesi için belirli bir yaş aralığında gerçekleşmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber'in; "*Sütten kesildikten sonra emilen süttten süt akrabalığı doğmaz*"⁷³ ve "*Süt emme iki yaşını bitirene kadar geçerli olur*"⁷⁴ hadisleri bu konudaki yaş sınırlamasını göstermektedir. Bu hadisler ışığında, "koruyucu aile" olmak isteyen ailelerin, ileride mahremiyet sorunu oluşmaması için, imkanlar ölçüsünde 0-2 yaş arasındaki çocukları seçme-

⁶⁷ Bakara, 2/220.

⁶⁸ Daha geniş bir değerlendirme için bkz. Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 350.

⁶⁹ "*Her kim malı bulunan yetimin velisi olursa, velisi bulunduğu yetimin malını ticaret yaparak işletsin. Muattal bırakmasın ki, zekât onu tüketmesin.*" Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 447, 448, 449; ayrıca bkz. Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, IV, 99-104; Tirmizî, Muhammed b. İsa (Ö. 279/892), *es-Sünen*, Thk. Muhammed b. Sâlih er-Râcîhî, Riyad, 1999, Zekât, 15; Heysemî, V, 31.

⁷⁰ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 131-132.

⁷¹ Hz. Ömer, himaye ettiği yetimlerin mallarını ticarete değerlendirmek için araştırmalarda bulunmuş, çözümler üretmiş ve şöyle demiştir: "*Yetimlerin mallarıyla ticaret yapın ki zekât onları yiyip bitirmesin.*" Bkz. Mâlik b. Enes. *Muvattâ'*, Zekât, 12; Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, IV, 101-102; Kâsım b. Muhammed der ki: "*Hız. Âişe'nin gözetiminde olan yetimlerdik. O, mallarımızın da zekâtını verirdi. Sonra bu malları ticarete kullanılmak üzere birilerine borç (mukareze) usûlü verdi ki mallarımıza bereket gelsin.*" Bkz. Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, IV, 100; Mâlik b. Enes. *Muvattâ'*, Zekât, 13; ayrıca Hz. Âişe'nin evindeki başka yetimler, Mâlik b. Enes. *Muvattâ'*, Zekât, 14

⁷² Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, VII, 643; Mâlik b. Enes. *Muvattâ'*, Radâ', 1-3.

⁷³ Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, VII, 629-632.

⁷⁴ Mâlik b. Enes, *Muvattâ'*, Radâ', 11, 14.

leri kendileri açısından daha uygun olacaktır.

Tarihî belgeler, Asr-ı Saâdet döneminde koruyucu aile uygulamasının birçok örneklerinin olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber başta olmak üzere Müslümanlar kimsesiz yetim çocukları himaye konusunda adeta yarışmışlardır. Mesela, Es'ad b. Zürâre vefat ederken Kebşe, Habîbe ve Fâria adlı üç kızını Hz. Peygamber'e bıraktığı vasiyet etmiştir. Hz. Peygamber, bu yetim çocukları himaye etmiş ve onların evlilikleriyle de bizzat ilgilenmiştir.⁷⁵ Hz. Peygamber, bir engelli (kekeme) olan ve babası Uhud Savaşında şehid düşünce yetim duruma gelen Bişr b. Akrabe'ye himaye teklif etmiştir.⁷⁶

Hz. Peygamber'i her konuda örnek alan sahabiler, kimsesiz çocukların himayesi konusunda da aynı tavrı göstermişlerdir. Bu konudaki örnekler çok fazla olduğundan birkaçını yazmak konuya açıklık getirmek için yeterli olacaktır. Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer'in de himayelerinde yetimler vardı ve onlar bu yetimlerin mallarının zekâtını vermekteydiler.⁷⁷ Hz. Ömer ve Abdullah b. Ömer'in gözetiminde yetimler bulunmaktaydı.⁷⁸ Abdullah b. Mes'ûd'un eşi Zeyneb'in himayesinde yetim çocukları vardı. Bu hanım sahâbî zekâtını Hz. Peygamber'in onayıyla onlara veriyordu.⁷⁹ Ka'b b. Süleym el-Kurazî ve Rifâa b. Kuraz el-Kurazî, Benî Kurayza olayında çocuk oldukları için idamdan kurtulmuşlardı.⁸⁰ Bu iki çocuk muhtemelen ashâbtan birilerinin himayesinde yaşamış olmalıydılar. Nitekim aynı durumda olan Abdurrahman b. Zebir el-Kurazî'nin büyütülüp yetiştirilmek üzere bir sahâbînin himayesine verilmesi⁸¹ buna örnek teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in Sâlih ismini taktığı Sahâbînin evinde yetimler bulunmaktaydı ve Sâlih kızını bu yetimlerden biriyle evlendirmişti.⁸² Mescid-i Nebevînin arsasının sahibi olan iki yetim kardeş Muâz b. Afrâ'nın himayesinde idiler.⁸³ Hz. Ali, himayesinde yetim olarak bulunan Ebû Râfi'in çocuklarının mallarının zekâtını veriyordu.⁸⁴ Ashâbtan İbnu'd-Dahdâh evinde yetim bulunduruyor ve himaye ediyordu.⁸⁵ Abdullah b. Ebî Huzeyfe, Hz. Osman'ın evinde büyümüş bir yetim olup evde bulunan diğer yetimleri yöneten birisi idi.⁸⁶ Enes b. Mâlik'in anneannesi Müleyke evinde bir yetimi himaye etmekteydi.⁸⁷ Ashâbtan olan

⁷⁵ İbn Sa'd, Muhammed (Ö. 230/844), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kâhire, 2001, III, 564.

⁷⁶ Bkz. İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, tsh. Âdil Mürşid, Amman, 2002, s. 87; İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (Ö. 630/1232), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*, Thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Beyrut, 1994, I, 401; Eser, *Engelli Sahabiler*, 56.

⁷⁷ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 448; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Absî el-Kûfî (Ö. 235/849), *el-Musannef*, Çev. Yaşar Güngör-Yusuf Özbek, I-XVI, İstanbul, 2010, IV, 504, 516; Mâlik b. Enes, *Muvattâ'*, Zekât, 13; ayrıca Hz. Âişe'nin evindeki başka yetimler, Mâlik b. Enes, *Muvattâ'*, Zekât, 14.

⁷⁸ Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, IV, 101-102; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 504, 516.

⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 582; başka örnekler için IV, 583.

⁸⁰ Efendioğlu, *Arap Olmayan Sahabiler*, 208, 214.

⁸¹ Efendioğlu, *Arap Olmayan Sahabiler*, 198.

⁸² Heysemî, VII, 468.

⁸³ İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (Ö. 630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Çev. A. Ağırakca- M. B. Eryarsoy-Y. Apaydın, I-XII, İstanbul, 1986, II, 109.

⁸⁴ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 448; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 504, 516.

⁸⁵ Heysemî, V, 174.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 190, 271-275.

⁸⁷ Buhârî, Sıfatu's-Salât, 80.

Hanzale'nin himayesinde yetim bulunuyordu.⁸⁸ Saîd b. el-Âs Hz. Ömer'in evinde ve himayesinde büyümüştür.⁸⁹ Hz. Peygamber, Uhud savaşında şehid olan Hz. Hamza'nın kızının himayesini, teyzesi Esmâ bt. Umeys'e (Cafer b. Ebî Tâlib'in eşi) vermiştir.⁹⁰ Bu alandaki örnekler, müstakil bir çalışmanın konusu olacak kadar fazladır.

Burada, İslâm hukukunda, koruyucu ailenin uygulanma şekline önemli ölçüde ışık tutan *hidâne* uygulamasına değinmekte fayda vardır. Sözlükte *bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek* manasına gelen *hidâne* (hadâne), İslâm hukukunda küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade etmektedir. Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kimseye *hâdın* (hâdine) denir.⁹¹

Hidâne, ailesi parçalanmış çocukların koruma ve bakımında, günümüz koruyucu aile uygulamasında rastlayamadığımız önemli ayrıntıları barındırmaktadır. İslâm hukukunda doğumla birlikte küçükler üzerinde üç türlü velâyetin olacağı kabul edilmiştir. Bunlar; doğrudan doğruya küçüğün şahsına bağlı hakların kullanımıyla ilgili velâyet, küçüğün mallarının koruma ve idaresine yönelik velâyet, üçüncüsü de küçüğün beden ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesini, gözetilip eğitilmesini konu alan velâyet olup bu sonuncusu İslâm hukukunda *hidâne* terimiyle ifade edilmektedir. Bu sebeple İslâm hukuk doktrininde velâyet küçüğün bakım, gözetim ve terbiyesini de kapsayan daha üst bir kavramdır ve velâyetin bir türü olan kişi üzerindeki velâyet ile *hidâne* arasında yakın bir bağ, adeta iç içelik vardır.

Bu iki velâyet türü arasındaki fark veya çatışma, evlilik birliği devam ettiği sürece, anne ve baba küçüğün bakım ve gözetimini birlikte üstlendiklerinden fazla hissedilmez. Ancak evliliğin sona ermesi halinde velâyetin prensip olarak babaya veya diğer erkek akrabaya (asâbe) ait olması küçüğün bakım ve gözetimini sağlamada yetersiz kalabilmektedir. Bu yüzden velâyetin diğer bir türü olarak *hidâne* kavramı doğmuş ve bu aşamada anne ile ailenin diğer kadın üyeleri devreye sokularak küçüğün en iyi şekilde yetişmesi için adeta bir iş bölümüne, yetki ve sorumluluk paylaşımına gidilmiştir.⁹² Bu paylaşımında *hidâne* görevi öncelikle anneye aittir ve annenin durumu müsait olduğu sürece bu görevi yerine getirmek zorundadır.⁹³ Nitekim Hz. Peygamber'in, boşanma durumlarında çocuğun anne bakımında hayatını devam ettirmesi gerektiği hakkındaki ifadeleri⁹⁴ *hidâne*ye işaret etmektedir. *Hidâne*de anne uygun değilse anneanne, teyze gibi anne tarafından çocuğa bakma ehliyeti olan kadın akrabalar devreye girer. Hz. Hamza'nın küçük kızının bakım sorumluluğunun teyzesi Esmâ bt. Umeys'e verilmesi buna örnektir. Ancak anne dışındaki bu akrabalar uygun ol-

⁸⁸ Heysemî, V, 174.

⁸⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 112 (31. Yıl olayları)

⁹⁰ İbn Sa'd, IV, 32; Şulul, 432.

⁹¹ Bardakoğlu, Ali, "Hidâne", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, ss. 467-471, s. 467; Baktır, "İslâm Hukukunda Hidâne", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 1986, s. 262.

⁹² Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, XVII, 467.

⁹³ Baktır, "İslâm Hukukunda Hidâne", 276.

⁹⁴ Bkz. Mâlik b. Enes. *Muvattâ*; Vasiyye, 6; Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, VII, 95-96, 230; Heysemî, VII, 597.

salar bile bakıma zorlanamazlar. Bu durumda çocuğun babası veya baba tarafından akrabaları devreye girmektedir.

Erkek veya kadın olsun, hidâneyi üstlenecek kişi veya kişilerde aranan bazı şartlar vardır. Bu şartlar, genelde fiziksel, psikolojik, ruhsal yönden sağlıklı olma etrafında şekillenmektedir.⁹⁵

Özetle; günümüz koruyucu aile uygulamasında ilk etapta eğer yakınları varsa çocuk onların korumasına verilmektedir. Fakat almak istemiyorlarsa devlet bu konuda onları zorlayamaz. İslâm hukukunda ise *hidâne* adı verilen uygulama devreye girmektedir.

İslâm hukukunda bu şartların belirlenmesi, kimsesiz, korunmaya ve bakıma muhtaç çocuğun yüksek yararının gözetildiğini ve bu çocukların haklarının en iyi şekilde korunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kimsesiz çocuğun en iyi şekilde yetiştirilmesi ve haklarının korunması ise sosyal hizmetlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Nitekim, Türkiye’de 2012 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmadan önce kurumun adının “*Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*” (SHÇEK) olması, bu açıdan önemli bir delildir.

İslâm ve özellikle Türk hukuk tarihinde kimsesiz çocukların koruma ve bakımı, zaman zaman koruyucu aile tarzında, bazen de hukukî sonuçlarından mahrum fiilî bir evlatlık şeklinde sınırlı olarak varlığını sürdürmüştür. Daha çok mahrem sayılabilen yakın akraba çerçevesinde yürütülen bu uygulamada evlat edinen, evlat edindiği kimsenin bakım yükümlülüğünü üstlenmektedir. Ancak bütün bu uygulamaların hukukî altyapısının oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca bu hukukî altyapı oluşturulurken toplumun inançları göz ardı edilmemeli, özellikle mahremiyet, miras vb. konuların daha uygulanabilir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Aksi halde birçok problemle karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, günümüzde çocuk sahibi olamayan veya yetim, kimsesiz bir çocuğun bakımını üstlenmek isteyen, ancak mahremiyet konusunda hassas olan aileler, 0-2 yaş çocuklarını alarak emzirme yöntemiyle bu konuyu aşabilirler. Unutulmamalıdır ki; hem Kur’ân’da hem de Hz. Peygamber’in hadislerinde, kimsesiz, yetim kalan çocukların bakımı ve gözetimi, bunların topluma kazandırılması ve faydalı birer kişi haline getirilmesini teşvik edilmekte ve bunun uhrevî mükâfâtının büyük olacağını belirtilmektedirler.

SONUÇ

Modern bir terim olan sosyal hizmetler; fert ve toplumun önüne çıkan problemlere çözüm bulmayı hedefleyen uygulamaları kapsamaktadır. Bu problemler; ekonomik, sosyal, siyasal, sağlık, eğitim adalet ve diğer bütün alanlarda ortaya çıkmaktadır. Kaynaklardaki zengin bilgi, Hz. Peygamber’in sözlerinde ve uygulamalarında bütün bu alanlardaki problemlere yönelik çözümler sunduğunu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber tarafından uygulamaya konulan bu çözüm yöntemleri, başta Râşid Halîfeler dönemi olmak üzere sonraki dönemlerde örnek alınmış, uygulamaya konulmuş, bunun sonucunda da büyük bir İslâm Medeniyeti ortaya çıkmıştır.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Baktır, “İslâm Hukukunda Hidâne”, 265-271; Bardakoğlu, “Hidâne”, *DİA*, XVII, 467-468.

Asr-ı Saâdet'te pek çok alanda sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Kimsesiz çocuklara yönelik sosyal hizmetler bu uygulamaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Asr-ı Saâdet'te kimsesiz çocuklar alanında yapılan sosyal hizmetlerin en önemli kısmını, *korunmaya ve bakıma muhtaç çocuklara* yönelik uygulamalar oluşturmaktadır.

Kimsesiz çocuk teriminden kastedilen; aileden mahrum, kendisine bakacak ve himaye edecek kimsesi olmayan çocuklardır. Bunun içine *yetim* ve *so-kağa terk edilmiş* çocuklar girmektedir. Kur'ân'da yetim konusu hassasiyetle ele alınmış, yetim malının korunmasına yönelik önemli hükümler getirilmiştir. Hz. Peygamber yetim ve kimsesiz çocukların himaye edilmesi sırasında izlenecek yolu ve hassas noktaları ortaya koymuştur.

Türkiye'de kimsesiz çocuklara yönelik halen yürürlükte olan dört çeşit koruma ve bakım modeli vardır. Bunlar; kurum bakımı, kendi ailesi yanında bakım modeli, koruyucu aile modeli ve evlat edinme modeli. Kurum bakımı ve çocuğun kendi ailesi yanında desteklenmesi modellerinin Asr-ı Saâdet'te karşılıkları görünmemektedir. Evlat edinme İslâm öncesi Arap toplumundaki şekliyle hicretten sonra birkaç yıl uygulanmış, bir süre sonra Kur'ânın emriyle yürürlükten kaldırılmıştır. Asr-ı Saâdet'te karşılığı olan tek bakım modeli koruyucu aile modelidir. Günümüzde koruyucu aile olarak tanımlanan koruma ve bakım şeklinin Asr-ı Saâdet'te ideal anlamda uygulandığını söylemek mümkündür. Yukarıda aktarılan rivâyetler bunu açıkça göstermektedir.

Türkiye'de kimsesiz, ailesi dağılmış çocuklara yönelik önemli hizmetler sunulmaktadır. Aile ve sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde hizmet veren Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü bu konuya eğilmektedir. Ancak üzülerek belirtmek gerekir ki, yapılan bütün çalışmalara rağmen bakım ve korumaya alınan çocuklar, kurumdan ayrıldıklarında genel anlamda sosyal ve psikoloji olarak istenen seviyeye ulaşmış olmamaktadırlar. Bunun nedenlerinin daha detaylı çalışmalarla araştırılması gerektiğini düşünüyoruz. Özellikle çocuk hizmetlerinde örnek alınan modelin Batı kaynaklı olmasının, toplum yapımıza uygun olup olmamasının, aslî kaynağımız olan İslâm'ın devre dışı bırakılmasının etkileri derinlemesine analiz edilerek yeni bir çocuk hizmetleri modelinin oluşturulması gerekmektedir. Bu açıdan modern bir terim olan sosyal hizmetlerin içeriğinin Kur'ân ve Sünnet perspektifinden ele alınması ve Asr-ı Saâdet'teki izdüşümlerinin örneklerle ortaya konulması önemlidir.

Kaynaklar

- » Abdürrezzâk Şan'ânî, Ebû Bekir b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/827), *el-Musannef*, Trc. Hüseyin Yıldız, I-XII, İstanbul, 2012.
- » Akyüz, Vecdi, "Sunuş", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, Edt. Vecdi Akyüz, I-V, İstanbul, 1995, I, 69; Özyayın, Abdülkerim, "Asr-ı Saâdet", *DİA*, III, İstanbul, 1991.
- » Apak, Adem, Hz. Peygamber'in Etrafındaki Çocuklar ve Gençler, İstanbul, 2013.
- » Arı, Abdüsselam, "Yetim", *DİA*, XLIII, 501-503, İstanbul, 2013.
- » Arıcı, Kadir, *Sosyal Güvenlik Dersleri*, Ankara, 1999.
- » Aydın, M. Akif, "Evlat Edinme", *DİA*, XI, 527-529, İstanbul, 1995.
- » "Çocuk-fıkıh", *DİA*, VIII, 361-363, İstanbul, 1993.
- » Baktır, Mustafa, "İslâm Hukukunda Hidâne", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, (7), 259-289.
- » Bardakoğlu, Ali, "Hidâne", *DİA*, XVII, 467-471, İstanbul, 1998.
- » Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmet b.Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büddân*, Trc. Mustafa Fayda, İstanbul, 2013.

- » Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (Ö. 255/869), *Sahîhu'l-Buhârî*, Nşr. Beytu'l-Efkâr, Riyâd, 1998.
- » Çelik, Cemil, "Çocuk Kavramı ve Medeni Hukuk Açısından Çocuk Haklarının Tarihi Gelişimi", *E-Akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 2005, 36 (E.T. 20.08.2016).
- » Çifci, E. Gökçearslan, "Türkiye'de ve Dünyada Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklara Yönelik Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi", *Aile ve Toplum*, 2009, Yıl: 11, C. 5, S. 19, 53-65.
- » Dilik, Sait, "Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler", *AÜSBF Dergisi*, Ankara, 1980, XXXV, 73-84.
- » Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (Ö. 224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, Çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul, 1981.
- » Ebû Yûsuf, (Ö.182/798) *Kitâbu'l-Harâc*, Çev. Ali Özek, İstanbul,1973.
- » Efendioğlu, Mehmet, *Arap Olmayan Sahabîler*, İstanbul, 2011.
- » Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, İstanbul, 1998.
- » Ertuç, Hüseyin, "İslâm'da Yetimlerin Hukukî Statüsü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, S.31, 127-150.
- » Eser, Mithat, *Engelli Sahabîler*, İstanbul, 2013.
- » Hamidullah, Muhammed, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Ç. Salih Tuğ, I-II, İstanbul, 1991.
- » Halîfe b. Hayyât (Ö. 240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut,1993.
- » Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Dini, Kültürel ve Sosyal İslâm Târîhi*, Trc. İ.Yiğit-S.Gümüş, I-VI, İstanbul, 1991.
- » Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman (Ö. 807/1405), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Trc. Heyet, İstanbul, 2011.
- » Hitti, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târîhi*, Çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul, 1995.
- » Hökelekli, Hayati, "Çocuk", *DİA*, VIII, 355-359, İstanbul, 1993.
- » İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî (Ö. 463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, tsh. Âdil Mürşid, Amman, 2002.
- » İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (Ö. 273/886), *Sünen*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-VI, Beyrut, 1998.
- » İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem el-Misrî (Ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Nşr. Ahmed Fâris eş-Şidyâk, I-XV, Beyrut, 1882/1300.
- » İbn Sa'd, Muhammed (Ö. 230/844), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kâhire, 2001.
- » İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (Ö. 630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Beyrut, 1994.
- » *el Kâmil fi't Târîh*, Çev. A. Ağırakca-M. B. Eryarsoy-Y. Apaydın, I-XII, İstanbul, 1986.
- » Karagöz, İsmail, "Toplumda İlgıye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru", *Hız Peygamber ve İnsan Onuru*, Ankara, 2013.
- » Kettânî, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye* (Hz. Peygamber'in Yönetimi), Çev. Ahmet Özel, I-II, İstanbul, 2003.
- » Köse, Murtaza, "Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi", *AÜİF Dergisi*, 2001, S. 15, 267-306.
- » Köse, Saffet, "Lakît", *DİA*, XXVII, 68-69, İstanbul, 2003.
- » Landau, Jacob M., "Küttâb", *DİA*, XXVII, 3-4, İstanbul, 2003.
- » Mâlik b. Enes (Ö.179/795), *el-Muvattâ'*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II, Beyrut, 1985.
- » Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc (Ö. 261/874), *Sahîh-i Müslim*, Nşr. Beytu'l-Efkâr, Riyâd, 1998.
- » Özaydın, Abdülkerim, "Asr-ı Saâdet", *DİA*, III, 501, İstanbul, 1991.
- » Özel, Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara, 2014.
- » Râgîp el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed (Ö. 502/1109), *el-Müfredât (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*, Çev. Abdulbaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul, 2012.
- » Sancaklı, Saffet, "Hz. Peygamber'in Çocuklara Verdiği Değer Bağlamında Sokak Çocukları Sorununa Genel Bir Bakış," *Manevi Sosyal Hizmetler*, Edt. Ali Seyyar, İstanbul, 2008, s. 465-505.
- » Sarçam, İbrahim, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2011.
- » Seyyar, Ali, *Sosyal Hizmetlerde Bakım Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, Ankara, 2007.
- » Shardlow, Steven M., "Çocuğun Korunması, Aile ve Devlet: Kısa Bir Değerlendirme, Çev. B. Y. Çakar-C.Aslan, *Uluslararası Katılımlı Sosyal Hizmet Sempozyumu, Türkiye'de Çocuğun Refahı ve Korunması "Kapsayıcı Bir Yaklaşım Arayışı"*, Kocaeli, 28-30 Kasım 2013, s, 6-11.

- » Şulul, Kasım, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul, 2011.
- » Tirmizî, Muhammed b. İsa (Ö. 279/892), *es-Sünen*, Thk. Muhammed b. Sâlih er-Râcîhî, Riyad, 1999.
- » Ünal, Vehbi, "Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile Hizmetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler" *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2015, Vol. 10/6, p. 875-900.
- » Yeniçeri, Celal, *İslâm'ın Dayanışma - Paylaşma Medeniyeti*, İstanbul, 2013.
- » Yolcuoğlu, İsmet Galip, *Sosyal Hizmete Giriş*, Ankara, 2012.
- » *III' üncü Milli Sosyal Hizmetler Konferansı, 11-14 Aralık 1968, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın, No: 54, s. 305, 364.*